

04 αφιέρωμα

■ ΤΟΥ **Δημήτρη Μπελαντή**

✓ Η εργατική τάξη, αν θέλει να ανατρέψει την αστική, οφείλει και αυτή να οργανώσει μια αντίθετη αντιηγεμονική κοινωνική και πολιτική συμμαχία, ένα αντίθετο ανατρεπτικό «ιστορικό μπλοκ». Στην Ρωσική Επανάσταση του 1917 λ.χ., αυτή η συμμαχία αποτελούνταν από το πιο συνειδητό τμήμα της εργατικής τάξης, από την εξαρτημένη, την μικρή και μεσαία αγροτική τάξη και από την επαναστατική διανοήση και μικροαστική τάξη. Μια ανάλογη συμμαχία, με πολύ πιο έντονο το αγροτικό στοιχείο, εμφανίστηκε στην κινέζικη επανάσταση στα 1930-1949

Ο γδόντα χρόνια συμπληρώνονται από τον θάνατο του μεγάλου Ιταλού κομμουνιστή ηγέτη και διανοούμενου. Η χρόνια παραμονή του στην φασιστική φυλακή κατάφερε να τσακίσει το σώμα του και την σωματική υγεία του αλλά όχι το ηθικό του ή την ακεραιότητα της σκέψης του, οξυδερκούς και πρωτότυπης σκέψης που εμπλούτισε πολύ σημαντικά τον ιστορικό μαρξισμό στην Δύση και που έσπασε τα στεγανά (ιδίως μετά την μεταπολεμική «ανακάλυψή» του από το Ιταλικό ΚΚ) και τα όρια ενός τυποποιημένου μαρξισμού σοβιετικού τύπου. Η απειλή του Μουσολίνι ότι το μυαλό του Γκράμσι έπρεπε να σταματήσει να δουλεύει διαψεύστηκε ιστορικά. Ιδίως, η ανανέωση του ανατρεπτικού μαρξισμού κατά την δεκαετία του 1960, είτε μέσα από τις πιο ιστορικιστικές αναγνώσεις (όπως τα ρεύματα του ιταλικού εργατισμού και της Αυτονομίας) είτε μέσα από τις δομιστικές αναγνώσεις (του Αλτουσέρ και του πρώιμου Πουλαντζά) θα ήταν απολύτως αδύνατη χωρίς την νέα ανάγνωση των συμβολών του Γκράμσι από τα «Τετράδια της Φυλακής».

1. Ο Γκράμσι και η ηγεμονία

Η κομβική έννοια στο έργο του Γκράμσι είναι η έννοια της *ηγεμονίας*, της διευρυμένης δηλαδή ταξικής κυριαρχίας, η οποία προϋποθέτει όχι μόνο την άσκηση βίας (φυσικού κρατικού καταναγκασμού), αλλά και την οικοδόμηση της συναίνεσης των κυριαρχούμενων τάξεων καθώς και των ενδιάμεσων τάξεων. Η «ηγεμονία» ξεκινά μεν από την διάκριση μεταξύ «κράτους» και «κοινωνίας των πολιτών» (μια διφορούμενη έννοια, η οποία ξεκινά από την οικονομική ιδιωτική κοινωνία, αλλά φτάνει να συμπεριλάβει και δημόσιους θεσμούς διαμόρφωσης της κοινής γνώμης, οι οποίοι δεν είναι αναγκαστικά κρατικοί), αλλά τελικά καταλήγει να διαπεράσει και το κράτος και την κοινωνία των πολιτών. Είτε αποδεχθούμε την προσέγγιση του Αλτουσέρ, ο οποίος ενσωματώνει τους θεσμούς της ηγεμονίας στο διευρυμένο

αστικό κράτος («Ιδεολογία και Ιδεολογικοί Μηχανισμοί του Κράτους», 1970), είτε την προσέγγιση του Πέρυ Άντερσον, ο οποίος θεωρεί ότι η ηγεμονία οργανώνεται ταυτόχρονα και μέσα στο κράτος αλλά και μέσα σε μια διακριτή «κοινωνία των πολιτών» («Οι αντινομίες του Αντόνιο Γκράμσι», (1976-77), το αποτέλεσμα είναι το ίδιο: *η αστική τάξη, προκειμένου να παραμείνει κυρίαρχη τάξη, οφείλει να είναι και ηγεμονική τάξη*. Οφείλει δηλαδή να οργανώσει μέσω της αστικής κυρίαρχης ιδεολογίας αλλά και μέσω πολιτικών πρακτικών και διαμεσολαβήσεων μια κοινωνική και πολιτική συμμαχία, η οποία ενοποιεί τις κυρίαρχες τάξεις σε κάθε ιδιαίτερη κοινωνία, «τραβά» τις ενδιάμεσες (μικροαστική τάξη, διανοήση) προς την πλευρά της, ακυρώνει την αυτόνομη ταξική πολιτική οργάνωση της εργατικής τάξης και άλλων κυριαρχούμενων τάξεων (π.χ. αγροτική) και κατακτά την συναίνεση, προσωρινά ή μονιμότερα, και μέρους των κυριαρχούμενων τάξεων. Αυτή η συμμαχία ορίζεται ως «ιστορικό μπλοκ» των κυρίαρχων τάξεων, μια έννοια την οποία ο Γκράμσι δανείζεται από τον Γάλλο στοχαστή Ζωρζ Σορέλ. Το «ιστορικό μπλοκ» ή ο «συνασπισμός εξουσίας (όρος του Ν. Πουλαντζά) συνήθως εμφανίζεται ως ο ηγεμών του λαού-έθνους, ως το έθνος προσωποποιημένο. Οι έννοιες αυτές, πάντως, αν και εφαρμόστηκαν από τους ερμηνευτές του Γκράμσι κυρίως σε σχέση με καθεστώτα αστικής δημοκρατίας, δεν αφορούν μόνο την αστική δημοκρατία ως μορφή καθεστώτος. Αφορούν συνολικά το αστικό κράτος, όποιαν μορφή και αν αυτό προσλαμβάνει.

Από την αντίθετη ταξική όχθη, η εργατική τάξη, αν θέλει να ανατρέψει την αστική, οφείλει και αυτή να οργανώσει μια αντίθετη αντιηγεμονική κοινωνική και πολιτική συμμαχία, ένα αντίθετο ανατρεπτικό «ιστορικό μπλοκ». Στην Ρωσική Επανάσταση του 1917 λ.χ., αυτή η συμμαχία αποτελούνταν από το πιο συνειδητό τμήμα της εργατικής τάξης, από την εξαρτημένη, την μικρή

Ο Γκράμσι, η ηγεμονία

και μεσαία αγροτική τάξη και από την επαναστατική διανοήση και μικροαστική τάξη. Μια ανάλογη συμμαχία, με πολύ πιο έντονο το αγροτικό στοιχείο, εμφανίστηκε στην κινέζικη επανάσταση στα 1930-1949. Δεν είναι καθόλου δεδομένο ότι η εργατική τάξη και οι σύμμαχοί της μπορούν πριν από την κατάληψη της εξουσίας να καταστούν μια ηγεμονική δύναμη, αφού η ριζική ανατροπή της ηγεμονίας προϋποθέτει τον έλεγχο και την επαναστατικοποίηση του κρατικού μηχανισμού: η ευρωκομμουνιστική ανάγνωση του Γκράμσι, κατά την οποία πρώτα κατακτάμε (κοινοβουλευτικά πάντοτε) την ηγεμονία και μετά απλώς αναλαμβάνουμε το κράτος, δεν είχε ποτέ καμία πειστική εφαρμογή. Αντίθετα, το κράτος κατάφερε, συνήθως, να «κατακτήσει» τα ευρωκομμουνιστικά ή ευρωαριστερά κόμματα. Αυτό που μπορεί να κάνει το κυριαρχούμενο «ιστορικό μπλοκ» είναι να κλονίσει την ηγεμονία των «πάνω» μέσα από τον συνδυασμό πολέμου θέσεων και πολέμου κινήσεων ως βασικό βήμα για την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας (Α. Γκράμσι «Για τον Μακιαβέλι, για την πολιτική και για το σύγχρονο κράτος», Αθήνα 2005, Ηριδανός). Αυτό που δέχονται ακόμη και οι έντιμοι αντιλενινιστές αναγνώστες του Γκράμσι είναι το γεγονός ότι ο εμπλουτισμός της θεωρίας του κράτους κινείται κατ' αρχάς μέσα στο λενινιστικό παράδειγμα της «τομής», δεν συνεπάγεται μια συνεχή μεταρρύθμιση και μετασχηματισμό (παλαιού) σοσιαλδημοκρατικού τύπου. Ακολουθώ-

ντας την παράδοση μιας χώρας όπως η Ιταλία, που δεν έζησε ποτέ ουσιαστικά μια αποτελεσματική εθνική ενοποίηση (βλ. και πρόβλημα του Νότου), ο Γκράμσι, χωρίς, βεβαίως, να είναι αστός εθνικιστής, θεωρεί ως δεδομένο ότι η εργατική-λαϊκή κοινωνική συμμαχία πρώτον δεν θα είναι μια ταξική συμμαχία της εργατικής τάξης με τον εαυτό της και μόνο (όπως υπαινίσσονται σήμερα πολλές ερμηνείες του Ενιαίου Μετώπου) και δεύτερον δεν θα «καταστρέψει» την εθνική κοινότητα αλλά θα την αναδιατάξει ηγεμονικά. Σε αυτό το σημείο, ο Γκράμσι ακολουθεί αυτό που γράφουν οι Μαρξ και Ένγκελς στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο ότι δηλαδή το προλεταριάτο, αν και «δεν έχει πατρίδα», οφείλει να πάρει την πολιτική εξουσία και «να υψωθεί σε εθνική τάξη» (εννοεί: δύναμη ηγεμονική στο έθνος), «να συνταχθεί σε έθνος». Αυτή η κατανόηση της «εθνικής κοινότητας» όχι ως κάτι απολύτως φτιαχτό, απατηλό και ιδεολογικά ψεύτικο αλλά ως μια ιστορικά διαμορφωμένη υλικότητα είναι κεντρική στην αντίληψη του Γκράμσι. Εκείνη την εποχή αυτό ήταν μάλλον κοινός τόπος – με την εξαίρεση των απόψεων της Ρ. Λούξεμπουργκ: εκτός από τις θέσεις του Λένιν για το «δικαίωμα στην εθνική αυτοδιάθεση», ακόμη και μαρξιστές ηγέτες όπως ο Τρότσκι, τον οποίο κανείς δεν θα μπορούσε να επικρίνει ως εθνικιστή ή σωβινιστή, αναφέρονταν στην «διαρκή επανάσταση» ως μια «διαδικασία επανοικοδόμησης όλου του έθνους υπό την ηγεσία του προλεταριάτου» («Η δι-

